

The Abraham Arbesfeld
Kollel Yom Rishon

Sunday Morning Learning Program for Men

WWW.KOLLELYOMRISHON.ORG

*Kibbud Av
V'Em*

Rabbi Mordechai Willig
November 9, 2008 • י"א חשוון תשס"ט

actually his nurse. However, Abaye called her his "mother" because she raised him.

The Gemara relates an episode involving an Amora and his mother:

Rav Assi had this elderly mother. Once she told him, "I want jewelry." He thereupon made jewelry for her. Subsequently, the mother said, "I want a husband." Rav Assi replied, "I will look for one for you." She then said, "I want one as handsome as you." [Rav Assi] left her and went to Eretz Yisrael.¹⁴ [Rav Assi] heard that she was coming after him to Eretz Yisrael. He came before R' Yochanan and asked him: What is [the law] – may one leave the Land of Israel and go abroad? [R' Yochanan] replied to him: It is prohibited.¹⁵ Rav Assi then asked: But if I go out to meet my mother, what is [the law]? [R' Yochanan] replied to him: I do not know.¹⁶ [Rav Assi] waited a short while and then returned to R' Yochanan. [R' Yochanan] said to him: Assi, you wish to leave. May the Omnipresent return you to Babylonia in peace.¹⁷

Rav Assi ponders his encounter with R' Yochanan: [Rav Assi] came before R' Elazar. [Rav Assi] said to him, "Heaven forbid, but perhaps [R' Yochanan] was angry at me for wanting to leave Eretz Yisrael." [R' Elazar] asked him, "What did [R' Yochanan] say to you?" [Rav Assi] told him, "R' Yochanan said, 'May the Omnipresent return you to Babylonia in peace.'" [R' Elazar] said to [Rav Assi], "If he were angry, he would not have blessed you."

The Gemara concludes the narrative:

Meanwhile,¹⁸ [Rav Assi] heard that his mother's coffin was approaching. He said: If I had known she would die before I reached her, I would not have left Eretz Yisrael.¹⁹

The Gemara relates other ways to honor a parent:

The Rabbis taught in a Baraisa: ONE SHOULD HONOR [HIS FATHER] DURING HIS LIFETIME AND ONE SHOULD HONOR HIM AFTER HIS DEATH. The Baraisa elaborates: HOW must one honor his father DURING [THE FATHER'S] LIFETIME? If in a certain place one will be heard for the sake of his father, he should not say: I am coming for my own sake; I am going for my own sake; I am leaving for my own sake. Rather, every thing should be requested for the sake of the father.²⁰

The Baraisa continues:

HOW must one honor his father AFTER [THE FATHER'S] DEATH? If one is citing a Torah statement he heard from his father's mouth, he should not merely say: So said my father. Rather, he should say: SO SAID my FATHER, MY MASTER; MAY I BE AN ATONEMENT FOR HIS SOUL.²¹ BUT THESE WORDS are said only WITHIN TWELVE MONTHS of his father's death.²² FROM THEN ON HE SHOULD SAY: MAY HIS MEMORY BE BLESSED FOR LIFE IN THE WORLD TO COME.²³

The Gemara discusses yet another aspect of honoring parents:

The Rabbis taught in a Baraisa: A SAGE MUST CHANGE THE NAME OF HIS FATHER AND THE NAME OF HIS TEACHER when attributing a teaching or ruling to either of them.²⁴ A SPOKESMAN DOES NOT CHANGE THE NAME

NOTES

14. He saw that his mother was demented (*Tos. Ri HaZakein*). *Rambam (Hil. Mamrim 6:10)* derives from this incident that when it becomes impossible to care for parents because of their mental state, a child may leave them, but should first arrange for someone else to care for them in a fitting manner. This Rav Assi assuredly did before he left his mother (*Kesef Mishnah*). [See also *Ravad* and *Rashash* for a different approach to this Gemara.]

15. It is prohibited to leave Eretz Yisrael except under extraordinary circumstances (see *Rambam Hil. Melachim 5:9*).

16. R' Yochanan was uncertain if the mitzvah to honor one's parents overrides the prohibition against leaving Eretz Yisrael.

17. R' Yochanan thought that Rav Assi had now decided to return to Babylonia [and resume caring for his mother]. R' Yochanan therefore blessed him that he return there in peace (*Rashi*). In reality, Rav Assi came to ask if R' Yochanan had reached a decision on his earlier inquiry, whether he was permitted to leave Eretz Yisrael temporarily to greet his mother. [Our explanation throughout will be based on *Rashi*. According to *Maharsha*, *Maharit* and others, however, R' Yochanan understood the purpose of Rav Assi's second visit, granted permission for him to leave the Land to greet his mother and blessed him that he should return to Eretz Yisrael in peace.]

18. After departing Eretz Yisrael, but while still journeying to Babylonia.

19. The Gemara below will describe the manner in which one fulfills the obligation to honor his parents after their death. Here, however, Rav Assi conferred no honor by going to meet his mother's coffin (*Tosefos Ri HaZakein Maharsha*; see *Pnei Yehoshua* and *Radal*).

21. Even if the son knows that the people will honor him as they honor the father, he should have them express their respect for the father by requesting the favor for the latter's sake [e.g. the son should say: "Dispatch me for the sake of my father, who needs me"]. However, if the father is respected in that place less than the son, requesting a favor for the father's sake could possibly besmirch his honor [if the request is not granted initially, and the son must rely on his own stature in that community] (*Rashi*).

22. Literally: his resting place. That is, I accept upon myself any evil that would befall his soul [as a punishment for his misdeeds in this world] (*Rashi*).

23. For during that period the father receives whatever punishment he deserves, since the judgment [even] of the wicked in Gehinnom lasts for only twelve months (*Rashi*).

[In stating "may I be an atonement etc." for twelve full months, the son allows for the possibility that his father was regarded as a wicked person and was punished for the maximum period of time. However, *Taz to Yoreh Deah (240:12)* questions why, then, a son recites the Mourner's Kaddish for only eleven months, with the intent to demonstrate that his father was not regarded as wicked.]

24. *Shulchan Aruch (Yoreh Deah 240:9)* abridges this formula to *ויברכה*, may his memory be blessed. Hence, it is the custom to say or write that shortened tribute or its abbreviation, *ויל* (*Aruch HaShulchan 240:30*).

These obligations apply in the case of either deceased parent (*Rama loc. cit.*; cf. *Tosefos Ri HaZakein*).

25. In Talmudic times a sage would quietly relate his public discourse to

כלומר, שהראב"ד חולק על מה שכתב הרמב"ם (הל' ממרים פ"ו ה"ה) דמות לעזוב את אביו ואמו אם נטרפה דעתם. והר"ן הוכיח כהרמב"ם מעובדא דר' אסי. וכתב הרש"ש דלפירושו, דאי ידעי לא נפקי, כוונתו לא יצאתי מבבל (ולא מא"י) י"ל דר' אסי חזר בו. ולפי זה לדינא דקיי"ל כהרמב"ם (עיי' יו"ד סי' רמ ס"ו) א"א לתרץ כמו הרש"ש, והורא קושיא לדוכתה.

ונראה להקדים בפירוש הענין מה ששמעתי לתרץ קושיית הטור על הרמב"ם (הל' ממרים פ"ו הל' י"א), שסובר שחייב לכבד אביו אע"פ שהוא רשע, מהגמרא בב"ק (צד): הניח להם אביהם פוה גזולה, חייבים להחזיר מפני כבוד אביהם. ופריך והא לאו עושה מעשה עמך הוא, פירוש ואין חייבין בכבודו. ומשני בשעשה תשובה ולא הספיק להחזירו עד שמת. אלמא כל זמן שלא עשה תשובה אין חייבים בכבודו. וכן קשה על הרמב"ם מהגמרא בפסחים (נו.) דחזקיה מלך יהודה גרר עצמות אביו (הרשע) על מטה של חבלים. ופירש"י דלא קברו בכבוד כדי שיתגנה על רשעו. ומה ראה דאין חוב לכבד אביו רשע, ודלא כדעת הרמב"ם.

ויש ליישב שיטת הרמב"ם ע"פ שתי הנחות. המנחת חינוך (סי' לג) מסתפק אם כיבוד או"א הוא מצוה בין אדם למקום גנידא, או גם מצוה בין אדם לחבירו, ונ"מ דאם לא כיבוד כראוי, שצריך לבקש מחילתו כדי לעשות תשובה. ואם נניח שאמנם יש גם מצוה בין אדם לחבירו, יש להוסיף הנחה שנייה. מבואר במהר"ם שייק (יו"ד סי' ריח) שאין מצוה בין אדם לחבירו אלא כלפי אדם חי, ולא כלפי המת. נמצא לפי זה, דבחיי אביו ואמו חייב לכבדם משני טעמים, מטעם בין אדם למקום ומטעם בין אדם לחבירו, ולאחר מותו חייב רק בתורת מצוה בין אדם למקום.

לפי זה מיושבת שיטת הרמב"ם, דבאביו רשע מודה הרמב"ם שאין חיוב לכבד מצד מצוה בין אדם למקום. וכבר כתב הרמב"ן (עה"ת) שמצות כבוד או"א נכלל במצוות שבין אדם למקום, שהם שותפים לקב"ה בבריאתו ויצירתו (עיי' קידושין ל.). וא"כ י"ל שהקב"ה כביכול אינו משתתף עם רשעים, ולכן אין חיוב לכבדם מצד מצוה בין אדם למקום. ומ"מ מצד מצוה בין אדם לחבירו חייב לכבדם כיון שהביאו אותו לעולם, ואע"פ שהם רשעים.

מיהו, אמרין הכי רק בחייהם, משא"כ במותם שיש אז רק מצוה בין אדם למקום, וכנ"ל, וברשע אין המצוה חלה, וכנ"ל. א"כ אין חיוב לכבדם כלל. וא"כ הרמב"ם מחייב בכבוד אביו רשע רק בחייו מצד מצוה בין אדם לחבירו,

יודע להם. אבל אם חיובו משום כבוד חייב אף שלא בפניו ולא יודע לו (אא"כ נאמר כדעת מהר"ם לובלין הנ"ל). ואם חיובו משום מורא הוא, לפי הש"ך חייב שלא בפניו, ולפי הט"ז אפשר לומר דפטור אף אם יודע להם, וצ"ע לדינא.

ג. במקום מצות ישוב ארץ ישראל

איתא בגמרא (לא:), רבי אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה. אמרה ליה בעינא תכשיטין. עבד לה. בעינא גברא. נעיינ לך. בעינא גברא דשפיר כוונתך. שבקא ואזל לארעא דישראל. שמע דקא אזלה אבתריה. אתא לקמיה דר' יוחנן, א"ל מהו לצאת מארץ לחו"ל. א"ל אסור. לקראת אמא מהו. א"ל איני יודע. אתרח פורתא. הדר אתא, א"ל אסי נתרצית לצאת. המקום יחזירך בשלום, אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי, אמר אי ידעי לא נפקי, ע"כ.

והקשה המהרש"א, למה לא היה רב אסי יוצא מא"י לחו"ל אם היה יודע שאמו נפטרה בדרך וארונה בה, הלא מבואר בגמרא (שם) מכבדו בחייו ומכבדו במותו. ותירץ וז"ל, לקראת המת כי הכא אפשר שאין מקרי כבוד המת, עכ"ל. ולכאורה קשה מאד לומר כן, דבפשטות היציאה לקראת ארון אמו יש בה מצות כיבוד אם.

ונראה, דהמהרש"א ס"ל דכבוד אב ואם הוא רק כשמזנה את אביו ואמו, וכדאיתא (לא:): מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מנינים ומוציא, ומכבד במותו הוא רק כשאומר הריני כפרת משכבו, ופרש"י, עליה יבא כל רע הראוי לבא על נפשו. וס"ל למהרש"א דאינו רק ביטוי של כבוד, אלא דבאמת נוטל הכן עכ"פ חלק מהעונש של האב בגינהם, וזה מהנה את נפשו מעיין מי שמצנן חדר חם לאביו בעודו בחיים. משא"כ כשבא לקראת ארונו, דאף שמכבד את או"א, מ"מ אינו מהנה אותם. וכ"כ בתוס' ר"י הוקן, שאין זה מכבוד שלאחר מיתה.

מ"מ לפי רע"א (סי' סח, הנ"ל), דכל שמגביה כבודו היינו עיקר מצות כיבוד או"א, נראה דאם רב אסי ידע שאמו נפטרה ויצא לקראת ארונו דודאי היה בכלל כבוד, דלא היה עושה כן לאדם סתם (עיי"ל הגדה זו), ולכן צ"ע, כנ"ל, למה אמר רב אסי אי ידעי לא נפקי, וצ"ע.

והרש"ש פירש וז"ל, דרצה (ר' אסי) לומר אי ידעי התיזיל אבתרי ותמות בדרך לא נפקי מבבל, שחשש בן טורת הדרך או עזיבתו אותה גרמו למיתתה. ונ"ל דכן פירש גם הראב"ד ... דר"א חזר בו ממה שהלך מאצלה, ומוצל כוזה מגמגום הר"ן והכ"מ עליו מעבודא דא דר' אסי.

אדם לחבירו, וכיין שכל ההיתר לצאת לחו"ל (אף אם דעתו לחזור) הוא מצד מצוה בין אדם לחבירו, אם היה יודע שמתה אמו, לא היה יוצא למרות שיקיים כוח מצוה בין אדם למקום.

לפיז יש לפרש המשך הגמרא שלכאורה תמוה בתורת, הא דר' יוחנן השיב לר' אסי איני יודע, וכי לא ידע ההלכה. ועוד, כשרב אסי חזר אליו אחרי זמן קצר והתיר לו לצאת, מה נחחדש לו לר' יוחנן בינתיים. ולהנ"ל יש לומר דר' יוחנן ידע הדין שמוותר לצאת מא"י רק למצוה שבין אדם לחבירו, אבל לא ידע אם רב אסי רצה לצאת מצד מצוה בין אדם לחבירו כפריעת חוב (וא"כ יהיה מותר לו) או רק מצד מצוה בין אדם למקום וכשאר מצוות שבסוג זה (וא"כ יהיה אסור).

לכן השיב איני יודע. אבל כשחזר רב אסי תיכף ושאל לקראת אמה מהו, הבין ר' יוחנן שרב אסי רצה מאד לצאת וכלשון הגמרא נתרצת לצאת. ואם כן כוננתו היא לפריעת חובו כמצוה בין אדם לחבירו, דמצד מצוה בין אדם למקום, מצוה יישוב ארץ ישראל ג"כ שקולה הרבה ולמה רצה כ"כ לצאת. וכאשר נחחדש לר' יוחנן שזוהי כוננת ר' אסי, התיר לו לצאת לחו"ל. ודר"ק.

ובמהרש"א כתב דמשום דמצות כבוד אם היה חביב עליה דרב אסי מאד, חדר אתי לפני ר' יוחנן להתיר לו ספינקא. וצ"ב, דאיך הותר ע"י חביבות. ולפי מש"כ י"ל דחכיבה עליה מאד משום פריעת חובו, וכיין שיש דין בין אדם לחבירו מותר לעזוב את ארץ ישראל.

עוד י"ל, דבסתם בודאי כוננתו לקיים כל עניני כבוד או"א, כלומר בין אדם למקום ובין אדם לחבירו. אבל בנטרפה דעתה, שלא תבין ותערך כראוי את הכבוד שבנה מתנהג אצלה, חש ר' יוחנן שרב אסי נתכוון רק לבין אדם למקום. ולכן אמר איני יודע, ורק בסוף הכיר שנתכוון גם לבין אדם לחבירו, וכנ"ל.

והנה הרי"ן צדד ליישב קושייתו הני"ל על הראב"ד, דס"ל להראב"ד דמותר לעזוב את או"א שנטרפה דעתם, כרב אסי, רק כדי לעלות לא"י, ודלא כדעת הרמב"ם שהתיר בכל ענין. וצ"ב, דאם כשלא נטרפה דעתם אסור לעזוב אף לעלות לא"י, ושלא לעלות לא"י אסור לעזובם אף בנטרפה דעתם, למה מותר בצידוף שניהם.

ולפי הנ"ל י"ל דכשנטרפה דעתם אין דין כבוד או"א בין אדם לחבירו, משום שלא מבנינים, וכנ"ל [אז משום שא"א להם להיטיב עם אחרים. וי"א דהטעם שאין חיוב בין אדם לחבירו למת, וכדעת מהר"ם שיק הני"ל, הוא דיסוד

והסוגיות שהזכרנו (ב"ק ופסחים), פוטרם אותו מכבוד אביו רשע אחרי מותו, שבכיה"ג אינה מצוה בין אדם לחבירו אחרי שמת, ואין כאן מצוה בין אדם למקום, מפני שהוא רשע. ע"כ שמעתי להרץ שיטת הרמב"ם.

ומעתה יש לדון אם מותר לצאת מארץ ישראל או להישאר בחו"ל כדי לקיים מצות כיבוד אב ואם. בפתחי תשובה (אה"ע סי' עה סק"ו) הביא את שיטת המב"יט (סי' קלט) שמצות יישוב ארץ ישראל דוחה מצות כבוד אב, וכן הביא מגמרא יבמות (ו) שלא ישמע לאביו לבטל מצוה שבתורה. וכתב הפתחי תשובה, וז"ל, וצ"ע דתשב"ץ ח"ג סי' רפ"ח לא כתב כן, עיי"ש. ועי' קידושין לא: עכ"ל. ובשו"ת יחזה דעת (ח"ג סי' סט) כתב שהתשב"ץ מתיר לצאת מא"י לחו"ל רק כדי לקבל פניהם ולחזור מיד, ויש ראייה מהתוס' (ע"ז יג. ד"ה ללמוד) דאף ללמוד תורה ולישא אשה, דמותר לצאת לחו"ל בשבילם, בעינן על כל פנים דעתו לחזור לא"י. ולפי"ז ניחא הגמרא בקידושין (לא): שרב אסי יצא רק לקבל פני אמו.

ועדיין צ"ע, דבתוס' (ע"ז שם) כתבו שדוקא ללמוד תורה ולישא אשה מותר לצאת, ומשמע שבשאר מצוות אסור, אף שבעדעתו לחזור. וכן לסברת המב"יט נראה דאסור אף לזמן קצר, דהא מבטל מצות יישוב א"י. וגם הקושיא הראשונה, למה אמר ר' אסי אי ידעי לא נפקי, הלא יש חיוב לכבוד את אמו גם במוותה, וחיוב זה במקומו עומד, צ"ע.

ונראה לומר דללמוד תורה ולישא אשה הן מצוות היחידות ממצוות בין אדם למקום שבגללן מותר לצאת מא"י לחו"ל. אבל במצוות שבין אדם לחבירו, ייתכן שמוותר ואף חייב לצאת כדי לקיים את המצוה. ומצות כיבוד או"א היא מצוה בין אדם לחבירו, ויסודה בהכרת הטוב, כמש"כ בספר החינוך (סי' לג) ידומה לפריעת חוב. להיטיב להם תחת כל הטובות שעשו לו, עיי"ש ובירושלמי (פאה פ"א ה"א). ובפריעת חוב ממש, פשוט הוא שהיא דוחה את מצות יישוב א"י, כגון לזה שיכול לפרוע חובו רק אם יישאר בחו"ל ולא יוכל לפרועו אם יעלה לא"י. ולכאורה הדין כן מצד מצות פריעת בעל חוב, אף אם אין שעבוד הנוף, א"כ י"ל שהדין כן גם בכיבוד או"א.

ולפי"ז ניחא הקושיא של היחזה דעת מדברי התוס' (ע"ז שם), דהתוס' כתבו רק דלישאר מצוות שבין אדם למקום אסור לצאת מא"י אף אם דעתו לחזור. משא"כ במצוות בין אדם לחבירו. וכן הגמרא ביבמות מירי רק במצוות שאסור לבטלן אף כדי לפרוע חובו, משא"כ מצות יישוב א"י. ולפי"ז ניחא לשון ר' אסי, אי ידעי לא נפקי, דכבר נתבאר שלאחר מות האם אין חיוב לכבודה מצד מצוה בין